

Hərbi əməliyyatlar aparılmasının metod və vasitələri, beynəlxalq humanitar hüququn ümumi prinsipləri

Hərbi əməliyyatlar aparılmasının metod və vasitələrinə (ratione conditionis) görə məhdudiyət prinsipinin mahiyyəti ondadır ki, hərbi əməliyyatların kiməsə lüzumsuz zərər vura və ya həddən artıq əzab verə bilən silahlı metodlardan istifadə etməklə aparılması qadağandır. Həmin prinsipin tətbiqi prinsipləri kimi aşağıdakılar fərqləndirilir:

1. Hədəflərə fərq qoymadan edilən hücumlar qadağandır; 2. Mülki əhali arasında itkilərə səbəb ola və mülki obyektlərə zərər vura biləcək, əldə edilməsi nəzərdə tutulan konkret və bilavasitə hərbi üstünlük baxımından həddən artıq ola biləcək hücumlar qadağandır; 3. Hərbi əməliyyatlar zamanı təbii mühitin qorunması üçün qayğı göstərilməlidir; 4. Mülki əhali arasında müharibə aparma metodu kimi aclıqdan istifadə etmək qadağandır; 5. Xəyanətə əsaslanan hərbi əməliyyatlar qadağandır. Minsk dərslisinin müəllifləri beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərini aşağıdakı qruplara ayırmışlar: I. Beynəlxalq humanitar hüququn ümumi prinsipləri. II. Döyüşən tərəflərin müharibə aparılmasının metod və vasitələrinin seçilməsini məhdudlaşdıran prinsiplər.

2. Silahlı münaqişə iştirakçılarının hüquqlarını müdafiə edən prinsiplər. Silahlı münaqişədə iştirak etməyən mülki əhalinin hüquqlarını müdafiə edən prinsiplər. Həmin qruplaşma bir çox cəhətdən J.Pikte tərəfindən müəyyən edilmiş sistemə uyğun olmaqla yanaşı, özünəməxsus cəhətlərə də malikdir. Məlumdur ki, hər bir təsnifat sərbəst karakter daşıyır və ilk növbədə, onun əsasında duran kriteriyadan asılıdır. Beynəlxalq humanitar-hüququn prinsiplərinə münasibətdə aparıla biləcək təsnifatlar da, həmin kriteriyadan asılı olaraq, fərqli ola bilər. Lakin mahiyyət həmin müəyyənləşdirilmiş prinsiplərdə beynəlxalq humanitar hüququn rəhbər və əsas başlanğıclarının öz ifadəsini tapmasındadır. Bu cəhətdən J.Pikte tərəfindən aparılmış təsnifatı kifayət qədər müəmməl hesab edirik. Beynəlxalq humanitar hüququn inkişafı getdikcə onun daha çox normalarının prinsip kimi formalaşmasına zəmin yaradacaqdır. Bir şeyi də qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri ilə Beynəlxalq Qırmızı Xaçın prinsiplərini (humanizm, qərəzsizlik, neytrallıq, müstəqillik, kö-nüllülük, vahidlik, universallıq) biri-birinə qarışdırmaq olmaz. Əvvəla, onların mənbəyi müxtəlifdir. Qırmızı Xaçın prinsipləri 1965-ci ildə Vyanada keçirilən Qırmızı Xaçın XX Beynəlxalq Konvensiyasında qəbul edilmiş bəyannamədə öz əksini tapmışdır. Beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərinin mənbəyini isə beynəlxalq Konvensiya və müqavilələr təşkil edir. Qırmızı Xaçın prinsipləri

qeyri-hökumət təşkilatı kimi Qırmızı Xaçın fəaliyyəti üçün əsas istiqamət kimi çıxış edir. Beynəlxalq humanitar hüququn prinsipləri isə silahlı münaqişə zamanı döyüşən tərəflər arasında münasibətləri tənzimləyir. Bununla belə, bu iki sahə arasında sıx əlaqə vardır. Həmin əlaqə, hər şeydən əvvəl, ondan irəli gəlir ki, beynəlxalq humanitar hüququn çıxış nöqtəsini Qırmızı Xaçın ideyaları təşkil edir. Bu da hər iki sahədə müəyyən prinsiplərin (ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi, humanizm) eyniliyinə gətirib çıxarmışdır. 2. Beynəlxalq humanitar hüququn mənbələri "Hüququn mənbəyi" termini iki - maddi və yuridik mənadada işlədilir. Maddi mənbə dedikdə, cəmiyyətin maddi həyat şəraiti başa düşülür. Hüquqi aktların ifadə üsulları və formaları hüququn yuridik mənadada mənbələri adlandırılır. Hüquq elmləri tərəfindən hüquqi kateqoriya kimi ancaq yuridik mənbə öyrənilir. Beynəlxalq humanitar hüquq beynəlxalq hüququn özü kimi inkişaf etdiyinə görə, onların mənbələri arasında heç bir fərq yoxdur. Dövlətlərin çoxəsrlik beynəlxalq hüquq təcrübəsində beynəlxalq hüququn iki əsas mənbəyi-beynəlxalq müqavilə və beynəlxalq adətlər yaranmışdır. 1969-cu il Beynəlxalq Müqavilələr haqqında Vyana Konvensiyasının 2-ci maddəsinin "a" bəndinə əsasən, "müqavilə" biri-biri ilə əlaqədə olan iki və ya bir neçə sənədə əhatə olunmasından, həmçinin, onun konkret adından asılı olmayaraq, dövlətlər arasında yazılı formada bağlanmış və beynəlxalq hüquqla tənzimlənən beynəlxalq sazişdir. Müqavilənin beynəlxalq saziş kimi müəyyən edilməsi onda ən azı iki dövlətin iradəsinin ifadə olunduğunu təsdiq edir. Həm də bu iradələr sazişdə biri-birindən təcrid olunmuş şəkildə deyil, razılaşırlararaq birləşmiş formada mövcud olur. Anlayışdan məlum olur ki, müqavilə adından - müqavilə, konvensiya, saziş, pakt, akt, protokol, notaların mübadiləsi və s. asılı olmayaraq dövlətlər arasında bağlanmış bütün yazılı sazişləri əhatə edir. Məhz, yazılı formada olan beynəlxalq müqavilədə onun bağlanma məqsədi, obyekt, tərəflərin hüquq və vəzifələri, müqavilənin qüvvəyə minməsi qaydası, qüvvədə olma müddəti, bəzən isə müqavilənin yerinə yetirilməsinə görə, məşğuliyət və digər icrası məcburi olan müddəalar müəyyənləşdirilir. Beynəlxalq adət - beynəlxalq hüququn subyektləri tərəfindən onların beynəlxalq təcrübəsində beynəlxalq hüquq norması kimi susmaqla tanınan və yerinə yetirilən, analogi vəziyyətlərdə uzun müddət təkrarlanan davranış qaydalarıdır. BMT Beynəlxalq Məhkəməsi Statutunun 38-ci maddəsi beynəlxalq adəti "hüquq norması" kimi tanıyan ümumi təcrübənin sübutu kimi" müəyyənləşdirir. Müəyyən davranış qaydasının adət, beynəlxalq hüquq normasına çevril-

məsi üçün o, eyni vaxtda üç şərtə cavab verməlidir: uzun müddət təkrarlanmalı, analogi vəziyyətlərdə tətbiq olunmalı, beynəlxalq hüququn subyektlərinin bu cür davranış qaydasının beynəlxalq adət kimi tanınmasına razılığı olmalıdır. İ.Lukaşuk beynəlxalq adət normalarının yaranmasının iki növünü fərqləndirir. Bu normaların əhəmiyyəti növünə, o, subyektlərin hüquqi qüvvəsini tanıdığı, təcrübədə yaranan yazılmamış qaydalara aid edir. Üçüncü növə isə, o, yə-nə də subyektlərin hüquqi qüvvəsini tanıdığı yazılmamış qaydalar şamil edir. Lakin bu qaydalar uzun təcrübə prosesində deyil, bir və ya bir neçə presedentin tanınması nəticəsində yaranmış olur, ikinci növ normaların yaranması üçün həmin normalar, ilk növbədə, qeyri-hüquqi aktlarda, çox vaxt beynəlxalq təşkilatların qətnamələrində ifadəsini tapır və sonradan beynəlxalq hüququn adət normaları kimi tanınır. Bu fikir sonradan İ.İ.Lukaşuk və A.V.Naumov tərəfindən bir qədər də inkişaf etdirilmişdir: "Hazırda adət, müqavilə və beynəlxalq təşkilatların qətnamələrinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində beynəlxalq normayaradıcılığının dinamik mexanizmi fəaliyyət göstərir. Əksər dövlətlərin bağladığı müqavilələrin müddəaları digər dövlətlərin onları etiraz etmədən tanınmaları nəticəsində ümumi beynəlxalq hüququn adət normalarına çevrilirlər. 1949-cu il Müharibə Qurbanlarının Mühafizəsi haqqında Cenevrə Konvensiyalarını buna misal göstərmək olar. Həmin Konvensiyalarda bütün ölkələr iştirak etməsə də, onların normaları bütün dövlətlər üçün məcburi olan ümumi beynəlxalq hüququn bir hissəsini təşkil edir". Müqavilə və adətlər eyni hüquq sisteminin mənbələri kimi bir sıra ümumi xüsusiyyətlərə malikdirlər. 1) Həm müqavilə, həm də adət dövlətlərin qarşılıqlı fəaliyyətində yaranır və ümumi hüquqi əsas - onu yaradan subyektlərin razılığına malik olur. 2) Hər iki mənbə məcburi xarakter daşıyan davranış qaydalarını nəzərdə tutur. Bu, o deməkdir ki, heç bir subyekt götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirməkdən imtina edə bilməz. 3) Həm müqavilə, həm də adət normalarının pozulması eyni hüquqi nəticələrə səbəb olur. 4) Həm müqavilə, həm də adətlərin təminat mexanizmi eynidir. Müqavilə və adətin fərqli cəhətləri də vardır: 1) Müqavilə və adətin yaranma üsulu fərqlidir. Müqavilə həmişə dövlətin fəal fəaliyyəti ilə yaranır. Adət isə çox vaxt "susmaq", fəaliyyətsizlikdən yaranır. 2) Müqavilə zaman etibarini ilə dəqiq vaxtda yaranır. Adətin isə yaranma vaxtını izləmək mümkün olmur. 3) Konkret müqavilənin mövcudluğu faktı sənədin mətninə istinad edilməklə təsdiq olunur. Adətin mövcudluğunu isə ancaq dövlətlərin təcrübəsi təsdiq edə bilər. 4) Müqavilə yazılı formada ifadə olunur. Bu, onun təfsir edilməsinə, müqaviləyə qeyd-şərt

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

edilməsinə imkan verir. Adət isə yazılı formada olmadığma görə onun təfsirindən söhbət gedə bilməz. Adətdə qeyd-şərt də mümkün deyildir. 5) Adət ancaq təcrübə nəticəsində yaranır, müqavilə isə təcrübəni rəsmiləşdirməklə yanaşı, ondan irəlidə gedib, əməkdaşlıq üçün yeni qaydalar müəyyən edə bilər. Müqavilə və adət normalarından başqa, Beynəlxalq Məhkəmənin Statutunun 38-ci maddəsində müəyyən edilmiş IV Haaqa Konvensiyasının və sonradan CK-larına II Əlavə Protokolun preambulasındakı "Martens qeyd-şerti" ilə də təsdiq olunur. Həmin əlavənin mahiyyəti ondadır ki, beynəlxalq sazişlərdə nəzərdə tutulmadığı hallarda mülki şəxslər humanizm prinsipləri və ictimai şüur tələbləri və müəyyən edilmiş adətlərdən yaranmış beynəlxalq hüququn himayəsi altında olur. Oxsar müddəalar CK-ların və I Əlavə Protokolun etibarsız elan edilməsini nəzərdə tutan normalarında da öz əksini tapıb. Həmin normalara əsasən, Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərdən hər birinin Konvensiyanı etibarsız elan etmək ixtiyarı vardır. Etibar-

sız elan etmə yalnız etibarsız elan edən dövlət bərsində qüvvədə malik olur. Etibarsız elan etmə münaqişədə iştirak edən tərəflərin beynəlxalq hüquq prinsiplərinə görə yerinə yetirilməsini davam etdirməyə borclu olduqları öhdəliklərə təsir göstərmir, çünki bunlar mədəni xalqlar arasında bərqərar olmuş adətlərdən, insanlığın hökmündən irəli gəlir. Beynəlxalq humanitar hüququn bəzi normalarında nəzərdə tutulmuş bu cür müddəalara əsaslanan bəzi müəlliflər beynəlxalq humanitar hüququn ikili hüquqi əsas malik olması, yəni həm müqavilə, həm də adət normaları kimi fəaliyyət göstərməsi nəticəsinə gəlirlər. Dövlətlərin beynəlxalq təcrübəsində eyni qaydalar bəzi dövlətlər üçün müqavilə, digərləri üçün isə beynəlxalq adət formasında mövcud olması faktı ilə Q.M.Melkov da razılaşıır. Lakin o, belə hesab edir ki, burada normanın (davranış qaydasının) ikili fəaliyyət göstərməsindən deyil, onun iki müxtəlif formada: müqavilə norması formasında və adət norması formasında mövcud olmasından danışmaq lazımdır. Fikrimizcə, Q.M.Melkovun mövqeyi daha düzgündür. Çünki davranış qaydası onu müqavilə əsasında tanıyan dövlətlər üçün müqavilə norması formasında və adət norması formasında tanıyan dövlətlər üçün isə adət norması formasında mövcud olur.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru